

Gustaw Herling-Grudziński
Dnevnik pisan noću
(ruski za logor, engleski za rat,
italijanski za tuđinu, poljski za noć*)
Ne prevoditi da bi se razumjelo

Gustaw Herling-Grudziński's *Diary Written by Night*
(Russian for gulags, English for war, Italian for being
an expatriate, Polish for staying up at night)
Not translating to understand

Amela Ljevo-Ovčina

<https://orcid.org/0000-0002-0049-1669>

UNIVERSITY OF SARAJEVO

amela.ljevo-ovcina@ff.unsa.ba

Data zgłoszenia: 18.03.2018 r. | Data akceptacji: 2.04.2018 r.

* Naslov članka ne sadrži sve jezike koje je Herling-Grudziński upotrebljavao u *Dnevniku pisanom noću* (*Dziennik pisany nocą*), npr. njemački, francuski i neke druge. Za analizu su izdvojeni jezici koje sama govorim ili ih razumijem bez konsultiranja rječnika.

ABSTRACT | Literature may stand in opposition to any theory, and so, even those theories which are marked by conspicuous theses, hardly provide readers with sufficient, compelling interpretations. Gustaw Herling-Grudziński in his *Diary Written at Night* assumes the reader's vantage point. He writes of what he sees, reads, and what he can remember, but also of what is really important. In the *Diary* we may witness a Pole who, despite being an outstanding intermediary, does not take liberty to explain in order to elucidate new things, but merely reads and comprehends the world, approaching reality also by means of languages and cultures through which Goodness is expressed.

KEYWORDS | Polish language, Russian language, English language, Italian language, Gustaw Herling-Grudziński, not translating

Blizak a tuđ, možda i odbojan kao komunizam, mogao je postati ruski jezik studentu poljske filologije Gustawu Herlingu-Grudzińskom, kada su njemački i ruski stijesnili njegovu zemlju. Tom zemljom razlijegao se poljski još puno prije negoli su Nijemci shvatili šta je kaćuša, a Rusi šta je lager. Ali ruski mu nije postao odbojan. Protjeran je iz Poljske, moguće, ne zbog formiranja pokreta otpora PLAN, nego tek zbog dobrih čizama sličnih onima njemačkih oficira, a možda samo zbog prezimena koje je nekom borcu za prava radnika zazvučalo kao Gering. Herling-Grudziński razumijevao je gulag na ruskom, vjerovatno sanjajući na poljskom o slobodnijem svijetu gdje se govori na engleskom. Uхваćen pri pokušaju bijega iz okupirane istočne Poljske, pa učeći dvije godine preživjeti težak rad u arhangelskoj oblasti, dočekao je oslobođenje i prešao Aziju od sleđenog sjevera do pjeskovitog juga da bi se pridružio vojsci generala Andersa i borio u sjevernoj Africi, pa južnoj Italiji i dobio najviša odlikovanja. U tom fantastičnom putovanju iz muke gulaga do nade saveznika koji propovijedaju ličnu slobodu, slušao je i gledao svijet, pamtio i počeo pisati da bi se uselio u svijest svojih čitalaca knjigom *Drugi svijet (Inny świat)*. Knjiga je objavljena pedeset prve, ali se teško probijala po bespućima bjelosvjetske ignorancije ruskog totalitarizma.

Herling-Grudziński bio je jedan od pokretača magazina „Kultura“ 1947. Skrasio se u Napulju, čitao književnost, interesirao se za slikarstvo i pisao *Dnevnik pisan noću (Dziennik pisany nocą)* praktički do smrti. Njegova otvorenost i tvrdoglava pozicija načitanog i pronicljivog propovjednika slobode, što je jedino što pisac može, izgrađena na teškom iskustvu i pameti koja se ne odmara, prikazala je pakao komunizma uvjerljivo i neosporivo deset godina prije Solženjicina, ali i ostala kritička prema površnosti, kompromisima, političkim smicalicama i ignoranciji političara i intelektualaca slobodnijeg svijeta.

Grudziński i Solženjicin su oni pisci čija tzv. logorska proza dijeli književnost na predratnu i ratnu. Kada je umro Šalamov, 1982., Grudziński je u pariskoj „Kulturi“ objavio priču *Biljeg. Posljednja kolimska priča (Pię-*

no. *Ostatnie opowiadanie kołymskie*), gdje je, pišući o životu i književnosti Šalamova¹, primijetio suštinske karakteristike koje bi se mogle odnositi i na njega samog, posebno dio koji govori o tome da se taj pisac nije brinuo o sudbini svojih priča, a da to nikako nije utjecalo da se one različitim putevima probijaju u svijet. Pisao je o Šalamovu kao o najvećem istraživaču, kartografu, ljetopiscu nepoznatog arhipelaga, pakla, koji su ljudi priredili ljudima².

Poznato je da je ruska književnost 19. vijeka odredila i književnost Grudzińskog, posebno Dostojevski, Tolstoj, Turgenjev i Čehov. Najočiglednije refleksije na prozu Dostojevskog su one u *Drugom svijetu*. Iako dobri poljski poznavaoi ruske književnosti Grudzińskog smatraju „najruskijim“ poljskim piscem, u ruskoj polonistici do sada je napisano malo radova o ovom piscu i njegovim djelima, dok je znatno više pažnje posvećeno Gombrowiczu, Andrzejewskom i nekim drugim poljskim piscima. Nekoliko novijih naučnih radova u Rusiji ipak nagovještava veći interes prema ovom piscu. Uglavnom, ne bi se moglo tvrditi da je ovaj poljski pisac nepoznat u Rusiji³.

Mali je broj književnokritičkih refleksija o djelima Grudzińskog u zemljama bivše Jugoslavije. Poslije objavljivanja prijevoda *Dnevnika pisanog noću (Dziennika pisanego nocą)*, u izdanju Službenog glasnika u Beogradu 2010. (izbor i prijevod Biserka Rajčić, urednik Branko Kukić), Miljenko Jergović predstavlja Herlinga kao skoro nepoznatog čitaocima zapadnog Balkana:

Kako stari, čitatelju se učini da je pročitao, ili barem naćeo, sve ključne pisce svoga vijeka, i da mu preostaje samo da ćita knjige. [...] I onda se, kao ćudom, dogodi otkriće — pisac koji se velićinom i unutrašnjom stabilnoću mjeri s Gombrowiczem — i moćda je od njega kao dijarist veći — pisac koji se s visine ruga Thomasu Mannu, i nimalo nije u tome smijećan, opsjednut je Kafkom i Solženjicinom [...], piće naćinom koji je besprimjeren, u stilskome i u intelektualnom smislu. Gustaw Herling-Grudziński, tako se ovaj ćudezni i ćudovićni pisac zove, ųestoki je antikomunist, desnićar koji se ne prestaje rugati zapadnoj ljevici i njezinim

- 1 „Blady i napięty prelegent z płonęcymi oczami to Warłam Szałamow, autor mistrzowskich w swej okrutnej lapidarnoći *Opowiadań kołymskich*. Przeżył cudem na Kołymie siedemnaćcie lat, wrócił do Moskwy chory i zupełnie głuchy. Ma rację M.H., zestawiając go z Tadeuszem Borowskim”. G. Herling-Grudziński, 1971: *Dziennik pisany nocą*. „Kultura”, nr 6. str. 32.
- 2 G. Herling-Grudziński, 1982: *Piętno. Ostatnie opowiadanie kołymskie*. „Kultura”, nr 6, str. 39.
- 3 U Rusiji u mjestu Jercevo, u Arhangelskoj oblasti, gdje je Grudziński proveo nekoliko godina u logoru, 2009. godine u prisustvu Marte Herling-Grudzińske, pićeće kćerke, predstavnici poljske diplomatije i lokalnih vlasti otkrili su spomenik u njegovu ćast. U podizanju spomenika ućestvovala su ruske vlasti u saradnji s poljskim Ministarstvom kulture i nacionalne baćtine.

turističkim ekspedicijama preko željezne zavjese, ali i antifašist, ponizan pred židovskom patnjom, opsesioniran europskom odgovornošću za holokaust, zgađen i narugan nad svakim klerikalizmom, bilo da je s Bogom ili je bez Boga⁴.

Dnevnik pisan noću sadrži dijelove na ruskom, italijanskom, francuskom, njemačkom, engleskom, latinskom, koji pojačavaju snagu njegove poljske tvrdoglave samosvjesnosti i jasnog sagledavanja kulture ruskog i njemačkog, kao i italijanskog i francuskog jezika, naspram ideologija i ispraznosti izraženih i na tim jezicima. Usamljen, potisnut, neshvaćen, neprodavan masovno, Herling-Grudziński je veliki svjedok i tumač dvadesetog vijeka. U *Dnevniku* jasnim i snažnim načinom pisac opisuje i sjeća se. Preživjevši Arhangelsk i Monte Casino, u tihoj samoći italijanskog jugozapada, pisao je pažljivo, vješto, uvjerljivo o politici, književnosti, tuzi, samoći, protjeranosti, držeći se poljskog kao sebe samog, a služeći se drugim jezicima u svom promišljenom i zanimljivom tumačenju laži, zla, ispraznosti i promjenljivosti svijeta. Grudziński pri tome nije svaki naziv, izraz, prevodio na poljski, već je razumijevao i tumačio svijet kroz svoje iskustvo čitanja i življenja kao traženja smisla u grubosti i pomračenosti koji su u dvadesetom stoljeću preplavili ionako na zlo neotporan svijet. Povučeni u sebe kao u noć (jer, kako je sam jednom prilikom izjavio, noću je uglavnom dobijao inspiraciju, ali nije često pisao noću, a njegovi povremeni napadi nesanicne savršeno pristaju uz *Dnevnik pisan noću*) i u tada nepopularan, neki bi rekli, i mali jezik, on je pisao pokazujući da je poznavanje jezika kojima je u književnosti osvjetljen čovjek skoro nezamjenljivo u shvatanju stvarnosti pune nasilja i zla, ali i zrnaca osviještenosti, dobrote i uljuđenosti.

Ludilo i banalnost zla nacizma, koji je, tražeći životni prostor za svoje bolesne ideje, posmatrao sebe kao centar svijeta, izražavani su jezikom kojim je napisana i velika svjetska književnost i filozofija, na njemačkom, mada među sljedbenicima tih ideja nije nedostajalo ni govornika drugih evropskih i svjetskih jezika. Neodoljivost banalnosti i laži s ozbiljnošću ilustriranom vrlo dobrim tenkovima od pancirnog čelika i štuka avionima, opelovim kamionima, siemensovim naprednim rješenjima, boshovim radiouređajima, s Wagnerom i Bachom, Nietzscheom, Goetheom, Hegelovom mračnom i dosadnom logikom, podmetnutim pod glupost zla, zbunjivali su intelektualce s kraja na kraj svijeta. Pritisnuti takvom njemačkom politikom s jedne strane, a nimalo privlačnim staljinizmom s druge, Poljaci su, pa i Herling-Grudziński, iskustveno među prvima, ako ne i prvi, uvidjeli da je zlo u osnovi i jedne i druge grandiozne laži

4 M. Jergović: *Subotnja matineja, Gustaw Herling-Grudziński: Dnevnik pisan noću*. <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/gustaw-herling-grudzinski-dnevnik-pisan-nocu/> [pristupljeno: 12.08.2017].

napalo na njih, podcjenjujući i njihovu kulturu, znajući broj njihovih tenkova, slabost aviona i ravnodušnost svijeta prema jednoj istočnoevropskoj naciji. Svjestan sebe i svijeta mora da je i mladi Herling, razumijevajući njemački, još bolje razumijevao prevaru da se pod krinkom jedne moćne kulture ipak širio barbarizam pa i paganizam njemačkih osvajača zemlje, istrebljivača ljudi ili onoga malo dobrog u njima. Do danas u intelektualnim krugovima nije dovoljno i nedvosmisleno osviještena rana saradnja nacizma i komunizma u podjeli poljske zemlje i zatiranju njene kulture pod firmom dviju ideologija. Herling-Grudziński je svjedok tog mraka usamljenosti čovjeka koji misli i ne uklapa se u podčinjenost. Držeći se valjda svojih čvrstih uvjerenja, Herling je morao sačuvati tu trezvenost i u birokratskoj izvedbi iskonskog čovjekomrstva koje je nekako uspio preživjeti u staljinističkom kampu za uništavanje ideje slobode, otvorenosti, saosjećanja, samosvojnosti i drugih iole vrijednih ljudskih osobina.

Ovaj kritičar totalitarizma, sjajan poznavalac umjetnosti, posebno slikarstva, autor proza koje nerijetko odudaraju od konvencionalnih, odlično je poznao ne samo svjetsku književnost, poznao je dobro i pisce, političku stvarnost i ideologije njihovih zemalja. Podjednako dobro pisao je duže priče, eseje, autobiografsku prozu i recenzije. Upravo je dnevnike⁵ ovaj pisac smatrao najvažnijim za izražavanje književne ekspresije, smatrao ih je onom formom kojom je najbolje mogao iskazati vlastite stavove:

Mój ideał dziennika, niedościgniony, to prawda, nie ma jednak powodu by go nie wyznać. Przesuwa się w nim raz szybciej raz wolniej, raz na scenie raz w tle, 'historia spuszczone z łańcucha', jak nasze czasy znakomicie określił Jerzy Stempowski. A w lewym dolnym rogu, wzorem niektórych malowideł

5 „Nie lubię w ogóle dzienników zbyt osobistych. Prawie zawsze narzucają autorom reguły gry, nad którymi stopniowo, krok po kroku, zaczyna panować przyszły czytelnik. Do twarzy mi z tym? A z tym? Jęknąć głośno? Przyciszyć jęk? Zostanie to dostrzeżone? Zaangażować się głębiej? Jeśli powiedziało się „a”, trzeba powiedzieć „b”? Jak wyglądam w takim ustawieniu rzeczy? W człowieku istnieje i powinna istnieć strefa, gdzie nikt prócz Boga nie potrafi i nie ma prawa go dosięgnąć. Paradoksalnie, dziennik dobry, czy w każdym razie wart czytania, jest ten, w którym pisarz wysuwa tylko co pewien czas czułki ze skorupy. I natychmiast je chowa. Kiedy wylązi ze skorupy cały, staje się całkowicie bezbranny, mówiony przez innych. Maksymalna szczerłość jest w literaturze wyobrażalna, dopóki korzysta z licencji osoby trzeciej albo pierwszej osoby umownej. W dzienniku jest zgodą na suflerów czy szczerością aktorską. Z czego wynika, że wyznaczam mu status specjalny, na peryferiach literatury. Z jednym wyjątkiem: bywa że dziennik świadomie i z góry przyjmuje reguły gry, rozgrywa je sam jako temat. Wtedy zamienia się w swoisty pojedynek pisarza z innymi: przeciw deformacji z zewnątrz, o własną 'nagość' lub 'autentyczność', która nigdy zresztą nie zostaje w pełni odsłonięta, bo primo — znana jest mgliście, secundo — boi się nazywania”. G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1973—1979*. Warszawa. Res Publica, str. 74—75.

renesansowych, miniaturowy i ledwie naszkicowany autoportret obserwatora i kronikarza⁶.

Dnevnik nije moguće uklopiti u jednu književnu vrstu, ovdje je, pored osvrta na aktuelne događaje vezane za politiku i umjetnost, zastupljen širok raspon formi, od recenzija umjetničkih djela, polemika, eseja, kratkih biografija, vlastitih priča i sjećanja i vraćanja u prošlost. Herling-Grudziński bio je neumoran u svojim neslaganjima s intelektualističkim krugovima i pojedincima koji su se mirili s opstajanjem komunističke vlasti u Poljskoj, kao i s utjecajem koji je u svijetu nekada imala sovjetska vlast⁷. U svakom slučaju, u njegovim opservacijama političkih ideja i sistema osnovna vrijednost koju zastupa jeste sloboda pojedinca, slobodno društvo, od poljskog, ruskog, njemačkog, italijanskog pa sve do onih u bivšoj Jugoslaviji. Otvoreno, precizno i bez uvijanja ocjenjivao je političke sisteme, kulturne događaje, različite ličnosti, od Czesława Miłosza, Jana Pawła II., osobe s kojima je ranije saradivao: Jerzyja Giedroycia (u „Kulturi”), koji je tvrdio da Herlingu-Grudzińskom nedostaje „državnog instinkta”, Adama Michnika kao glavnog urednika „Gazete Wyborcze” i mnoge druge. „Kto tęskni za tradycją pisarskiego zaangażowania, za politycznym żarem Żeromskiego, Kadena czy nawet (na użytek prywatnego dziennika) Dąbrowskiej, ten będzie uważnym czytelnikiem Herlinga, nawet jeśli nie będzie się z nim zgadzał”⁸. O ovom piscu na sličan način govori i Claude le Roy: „To, o czym pisze Herling, nigdy nie jest poświęcone tylko literaturze, nawet wówczas, gdy mówi on o Cwietajewej czy Orwellu, Kafce lub Conradzie. A są to słowa zawsze precyzyjne i głębokie, wypowiedziane z prostotą tego, kto wie, co ma znaczenie, i kto wie, co się nie liczy”⁹.

Herling-Grudziński bio je izvan svih književnih pravaca. Teško je reći koliko je tu bio presudan njegov karakter, a *karakter je sudbina*, kako nas je Heraklit podučio, a koliko iskustvo gulaga i života u emigraciji. U svakom slučaju, riječ je o odličnom poznavaoču savremenih književnih strujanja, svjedoku dvadesetovjekovnog zla i tadašnjih intelektualističkih tendencija. Padom komunizma u Poljskoj su mu dodijeljene brojne nagrade, od onih najviših, kao što je nagrada

6 Ibidem, str. 294.

7 „Sowietyzacja nie zmierza do pozyskania podwładnych reformami i korekturami systemu, ryzykownymi w samej swojej istocie; polega na konsekwentnym zabijaniu w nich nadziei”. G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1984—1988*. Warszawa, Plejada, str. 50.

8 G. Herling-Grudziński, 2000: *Dziennik pisany nocą 1997—1999*. Warszawa, Czytelnik. [Odlomak recenzije Michała Cichog koji se nalazi na koricama knjige].

9 G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1984—1988...* [Odlomak recenzije C. le Roya koji se nalazi na koricama knjige].

Bijelog orla koju je dobio od predsjednika Poljske i lidera ljevice Aleksandra Kwaśniewskog, zatim nekoliko počasnih doktorata i drugih priznanja. Bio je pozivan na različite skupove, a veliku pažnju posvetili su mu i poljski mediji.

Kao što pisanje na stranom jeziku ili na nekoliko jezika obogaćuje pisce u smislu traženja drugačijih i nekih novih nijansi značenja, tako bi, ili tome slično, moglo biti s njihovom percepcijom kod čitalaca; razumijevanje jezika kao dodirivanje kultura i iskustava je i obogaćivanje dalekog čitaoca. Emigrantski pisac ponekad i nesvjesno i ne preispitujući se počne pripadati i novoj kulturi, kulturi zemlje u koju je emigrirao. U tom smislu, Grudziński se nikada nije odvajao od Poljske. Tako se na kraju izlaganja, nakon dodijeljene mu počasne titule doktora nauka, 20. 5. 1991. godine u auli UAM u Poznaniu, Grudziński prisjetio događaja iz 1961., kada je Jerzy Stempowski u „Kulturi” organizirao diskusiju o „jezičkim problemima” emigrantskih pisaca, ponovivši vlastite riječi izrečene tom prilikom:

Pisarz da się przyrównać metaforycznie do rzeźbiarza: jeśli zdołał wywieźć ze swego kraju ojczystego blok surowca językowego, może w nim kuć z powodzeniem całe życie nawet na obczyźnie. Często oderwanie mu sprzyja: odnajduje wyczulonymi palcami w materiale własnego języka kształty i formy, do jakich nie dotarłby może nigdy, żyjąc pod nieustannym naciskiem żywej mowy; dostrzega wyostrzonym wzrokiem i słyszy czujniejszym uchem barwę słów i kadencję zdań uchwytą, być może, jedynie w izolacji i ciszy. Reszta jest sprawą wyobraźni, wrażliwości intelektualnej, inteligencji, obserwacji, rozmyślań, marzeń, poszukiwania stylu; czyli problematyki tkwiącej w samej literaturze, a nie w języku. Począwszy od ubiegłego roku muszę już o sobie mówić, że więcej lat życia zbiegło mi poza granicami kraju niż w kraju. A jednak przy pisaniu natrafiam tylko na trudności natury literackiej, na które kontakt z żywą mową kraju byłby zapewne niezbyt skutecznym lekarstwem. Od pięciu lat mieszkam w Neapolu, w oderwaniu nawet od większych skupisk polskich na emigracji, Po polsku rozmawiam przygodnie, zdarzają się niekiedy długie okresy, że ani mnie tu nikt z Polaków nie odwiedza, ani sam nie jeżdżę tam, gdzie mógłbym ich spotkać. Włoski jest pierwszym napotkanym przeze mnie w wędrowce po świecie językiem obcym, do którego mam stosunek bardziej osobisty, oparty nie tylko na gładkiej i poprawnej znajomości, lecz także na pewnym głębszym wyczuciu. Jest to język posiadający dla mnie dużo, z każdym dniem więcej, uroków. Pisuję czasem drobne rzeczy do pism włoskich i, jak wiedzę, nie wymagają one znacznych poprawek przed oddaniem do druku. A przecież pisząc dorywczo i dla zarobku po włosku, mam takie uczucie, jakbym dotykał tego języka przez grubą rękawiczkę. Nie zaś, jak w wypadku własnego języka, bezpośrednio — cienką i unerwioną skórą na nagich dłoniach. Mam nadzieję, że tę cienką i unerwioną skórę na nagiej dłoni

zdołałem donieść do chwili, gdy przestałem być pisarzem emigracyjnym, a stałem się pisarzem polskim zamieszkałym w Neapolu¹⁰.

Ovaj poljski pisac odlično je poznao više jezika i time više kultura, a *Dnevnik pisan noću*, pored ostalog, pokazuje koliko se prirodno i s kakvom lakoćom njima služio. U članku su analizirane samo određene teme na ruskom, engleskom, italijanskom i poljskom koje je ovaj pisac ostavljao u originalu, dakle, na navedenim jezicima. Upravo je interesantna ta njegova istovremena upotreba više jezika, o čemu će dalje biti govora. Nerijetko se radi o samo jednoj riječi, a ponekad o frazi, nazivu umjetničkog djela, rečenici ili odlomku, citiranim stihovima i slično. Vlastita imena, pojedine riječi, fraze i slično, navedene u *Dnevniku* često onako kako se i pišu u jeziku iz kojeg su preuzete, sadrže i konkretne izvorne kontekste u kojima su upotrebljavane u tim jezicima kao i intencije koje iz njih proizilaze.

Jasno je da je jezik, kao sredstvo komunikacije u društvu, u svakom periodu vezan uz različite njegove promjene, a to se u ovom članku posebno odnosi na bivše komunističke zemlje. Promjene u jeziku donekle povlače i promjene mentaliteta i načina komuniciranja njegovih govornika. Tako jedan broj riječi, fraza i sl. dobija nove nijanse značenja ili one prelaze u pasivni sloj leksike tog jezika, što istovremeno podrazumijeva promjenu odnosa govornika prema njima. Osim eventualne neupućenosti u umjetnost, književnost, historiju i kulturu općenito, prisustvo takvih izraza u književnom djelu za generacije koje nemaju iskustvo življenja u komunističkim zemljama također mogu predstavljati prepreku u njihovu razumijevanju, npr.: *propiska*, *psihuszka*, *Agit-prop*.

Sigurno je stoga interesantno pitanje recepcije *Dnevnika* kod čitalaca općenito, ne samo u Poljskoj, kao i prepoznavanje aluzija iz poljske kulture i onih univerzalnih intertekstualnih upućivanja koja su prilično brojna u ovom djelu. Posebno je zanimljivo kako ovog pisca i njegov *Dnevnik* doživljavaju i razumiju Poljaci, ali i oni koji ga čitaju u prijevodima na različite jezike. U svakom slučaju, riječ je o štivu koje od čitaoca zahtijeva obrazovanost, odnosno poznavanje kulture u najširem smislu. Kao što tačno primjećuje Leszek Małczak:

Ponadto, jeśli mówimy o kulturze czy literaturze światowej, to poza niewielką liczbą osób, które naprawdę czytają teksty w oryginale, ich obraz, nie tylko wśród masowego odbiorcy, powiedzmy jednojęzycznego, ale również wśród ogromnej większości tzw. elity intelektualnej każdego społeczeństwa, opiniotwórczych środowisk kształtuje się na podstawie przekładów¹¹.

10 <http://www.verbasacra.pl/archiwum/galaspjecjalna2007poz-6.htm> [pristupljeno: 3.09.2017].

11 L. Małczak, 2014: *Skazani na komparatystykę i przekład*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 5, cz. 1, s. 138.

Grudziński, pišući o čehovskom principu, tj. da svaki ozbiljan pisac nastoji pisati tako da u njegovim djelima ne bude ništa slučajno i nepotrebno i da riječ u njima vrši svoju konkretnu i nezamjenjivu funkciju, postavlja pitanje zašto tu funkciju riječi ne uspijeva prenijeti dobar prevodilac uzimajući u obzir samo komunikacijske funkcije jezika¹². Jasno je da i sama vrsta stila kojem djelo pripada određuje načine njegova prevođenja, ali veliku ulogu ovdje, naravno, imaju faktori kao što su kompetencije i odgovornost prevodioca koji će pronaći najbolji način da u ciljnom jeziku prenese najviše što se može iz originalnog djela i da ga približi tzv. sekundarnom čitaocu.

U visoko ocijenjenom prijevodu *Dnevnika pisanog noću*, u izdanju srbijanskog *Službenog glasnika* (2010), Biserka Rajčić¹³ izabrala je dobru strategiju prenošenja i prevođenja riječi, fraza i rečenica koje Grudziński u originalu piše na italijanskom, ruskom, engleskom i drugim jezicima. Prevoditeljica ne opterećuje prijevod suvišnim fusnotama i ne prevodi općepoznate riječi i izraze, npr.:

Ali pre nego što bude ustanovljeno na ruševinama starog sveta bačenog u vazduh, trebalo je utvrditi određene osnovne stvari u odnosu na malobrojne, *the happy few* koji zaslužuju da budu upućeni u tajnu¹⁴. U originalu: Lecz zanim zostanie ustanowione na gruzach wysadzonego w powietrze starego świata, należało pewne elementarne sprawy ustalić wobec nielicznych, *the happy few*, którzy zasługują na wtajemniczenie¹⁵.

Prijevide dijelova teksta koje je smatrala nepoznatim čitaocima navodila je u fusnotama, nerijetko uz njih dajući vlastita objašnjenja. U ovom slučaju fusnote kao vrsta parateksta nisu suvišne, one olakšavaju čitanje i omogućuju adekvatnu recepciju djela. S obzirom na brojnost jezika kojima se Grudziński služi u *Dnevniku pisanom noću* i podataka koje određen broj čitalaca ne zna ili možda ne zna njihov izvorni kontekst, strategija koju je izabrala prevoditeljica čini se najboljom. Treba naglasiti da Rajčić u *Dnevniku pisanom noću* time nije u prvi plan stavila svoju očiglednu erudiciju, nego je doprinijela njegovu boljem razumijevanju. Prevoditeljici sigurno nije bilo jednostavno razlučiti u kojim situacijama je takav pristup bio neophodan.

12 Н. Кьяромонте, Г. Герлинг-Грудзинский, 2016: *Диалог о Солженицине*. „Новая Польша”, нр 9.

13 Uz to, ta odlična prevoditeljica dobro je razumjela specifičan stil *Dnevnika*, te je, kako sama tvrdi u *Dnevniku*, u tekstu *Poetika dnevnika*, ostavljala na stranim jezicima, najviše na italijanskom, antroponime, toponime, nazive djela, novina i časopisa, jer je za Herlinga-Grudzińskog bila veoma važna zvukovna komponenta teksta.

14 G. Herling-Grudziński, 2010: *Dnevnik pisan noću 1969—2000*. B. Rajčić, prev. Beograd, JP Službeni glasnik, str. 219.

15 G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1984—1988*. T. 1—2. Warszawa, Plejada, str. 273.

O svom iskustvu učenja stranih jezika, npr. ruskog, Grudziński kaže da je za boravka u Rusiji taj jezik naučio dva puta. Prvi put, za potrebe istrage, ispitivanja i svakodnevne komunikacije s ostalim zatvorenicima i logorašima. Poslije, drugi put, da bi, pored ostalog, razumio šta su oni o sebi govorili, sve aluzije, pauze, prešućivanja, posebne izraze i nekako drugačije izgovorene fraze. I kada se sjeća tog vremena i u originalu čita Solženjicina, kod njega se stalno javlja osjećaj kao da je tokom mnogih godina naviknutosti na šapat, odjedanput progovorio glasno, iz sveg glasa¹⁶.

Preveden i na francuski i italijanski tek devedesetih zbog sartrovske podrške sovjetskom sistemu, što je značilo zanemarivanje miliona ubijenih i neizrecivih patnji, Herling-Grudziński je cijeli život pisao iz pozicije lične hrabrosti, usamljenosti i radoznalosti. Njegov *Drugi svijet*, napisan deset godina prije Solženjicinova djela *Jedan dan Ivana Denisoviča*, naslanja se na *Zapise iz mrtvog doma*, tražeći i kroz svoje tvrdo iskustvo i kroz valjda najjači ruski doprinos svjetskoj kulturi mogućnost opisivanja tog izopačenog zla, birokratskih bešćutnosti, masovnog ludila straha i poslušnosti, potkazivanja i ubijanja. On piše iz pozicije stranca koji poznaje i ruski jezik i kulturu, objašnjavajući složenost pomenute situacije izuzetnom književnom snagom jer je jedino ona uspijevala saosjećanjem doprijeti do svijesti ljudi zagledanih u svoje živote. Grudziński tako bilježi riječi svoga sagovornika izgovorene u Štokholmu prenoseći ih u poljsku latinicu, ali na način kako se one izgovaraju na ruskom jeziku:

Więzienia w przedwojennej Polsce, praca partyjna, Bereza, wojna, Rosja, łagry, służba w Czerwonej Armii, *apiat'* łagry, powrót do kraju, poczucie przegranej, *niet komu ruki požat'* i *niet komu prawdy skazat'*, uciezka, *apiat'* powrót, teraz wyjazd, co ja tu robię na łaskawym chlebie króla szwedzkiego, ja komunista?¹⁷

Ovdje se u primjeru *niet komu ruki požat'* radi o aluziji na poznate stihove M. Ljermontova: *И скучно и грустно, и некому руку подать*. Rječit je i sljedeći primjer iz *Uspomena* Nadežde Mandeljštam u kojima ona piše o teroru režima, o smrti pjesnika Osipa Mandeljštama, svoga muža, u tranzitnom logoru u Vladivostoku i o kratkotrajnom predahu, vremenu koje su proveli u porodici metalskog radnika:

Jak zauvažylałam, w rodzinach robotniczych rozmawiało się w ten czas surowy o wiele szczerzej i otwarciej, niż w inteligenckich. Po moskiewskich niedomówieniach i spazmatycznych usprawiedliwieniach terroru gubiliśmy się słuchając bezlitosnych słów naszych gospodarzy. Nauczono nas przecież milczeć, i Tatiana Wasiliewna (żona robotnika), gdy raz Osip Emiliewicz odpowiedział wymijająco

16 Н. Кьяромонте, Г. Герлинг-Грудзинский, 2016: *Диалог о Солженицине...*

17 G. Herling-Grudziński, 1971: *Dziennik pisany nocą...*, str. 31.

na jakieś pytanie, spojrziała nań smętnie i wyszeptała: *Niczewo nie podielajesz, wsie wy pugannyje*¹⁸.

Poslije ovog odlomka Nadežde Mandeljštam, o istoj temi dalje piše sam Herling-Grudziński: „Twerski metalowiec był robotnikiem z dziada pradziada. Jego żona nie bez dumy podkreślała: *my potomstwiennyje proletarii*, opowiadała o rewolucyjnych agitatorach ukrywanych w domu za czasów caratu, dodając: ‘Mówili jedno, a co wyszło’”¹⁹.

Niz je drugih primjera upotrebe jezika kojima Herling-Grudziński opisuje totalitarne režime: „Trupie wyziewy, z domieszką językoewej makabry, biją ze stalinowskiego hasła *žiť stało łuczsze, żyť stało wiesieleje*. Zwykło się uważać za błahą raczej książeczkę *Praktyka i teoria bolszewizmu*, którą Bertrand Russell napisał w roku 1920 po miesięcznym pobycie w ZSSR”²⁰. Tako Grudziński, osvrćući se na Orwella, na njegovu 1984 i na ljudsku destruktivnost, u svojoj jezičkoj analizi totalitarnih sistema dobro zapaža upotrebu niza istovjetnih glagola:

Na planie lingwistycznym, gdyby ktoś zdecydował się rzeczywiście ułożyć sowiecki odpowiednik *Języka Trzeciej Rzeszy* Klemperera, uderzy jednorodność *basic totalitarian* w głównej kategorii czasowników z wykrzyknikiem: zniszczyć, unicestwić, zlikwidować, wypalić (koniecznie gorącym żelazem), wyrwać (naturalnie z korzeniami), zdusić, rozdeptać, zdławić, zburzyć, zemleć, rozgromić. Trujące działanie tego lingwistycznego gniotu jest właściwym, choć umiejętnie ukrytym, tematem tak popularnej obecnie w ZSSR powieści Trifonowa *Dom na Nadbrzeżnej*. Wiele lat temu oglądałem film *All'armi siam fascisti — Do broni jesteśmy faszystami* — montaż kronik filmowych z lat Ery Faszystowskiej (jak ją oficjalnie nazywano). Dokładnie to samo: co parę słów czasownikowa seria z kulomiotu *distruggere, annientare, strozzare, estirpare, demolire*²¹.

Komentirajući pisanje londonskih *Wiadomości* o Nobelovoj nagradi i o tome ko bi tu nagradu trebao dobiti, na kraju odlomka upotrebljava italijanski izraz, koji je upravo i najefektniji u originalu:

Trudno naturalnie orzec z góry, czy ten chwalebny zabieg kuracyjny otrzeźwi choć odrobinę kandydatów, przebiegających coraz niecierpliwiej nóżkami w wydłużającym się bez przerwy ogonku. Sytuacja realna natomiast wygląda tak, że mieliśmy tylko dwóch poważnych kandydatów do lauru Akademii Szwedzkiej: Dąbrowską, którą tuż przed metą wyprzedził Ivo Andrić: i Gombrowicza, który

18 Ibidem, str. 29.

19 Ibidem.

20 G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1973—1979...*, str. 236.

21 Ibidem.

zostałby prawdopodobnie w końcu przez sztokholmskich jurorów uhonorowany, gdyby nie jego przedwczesna śmierć. Reszta jest tym, co Włosi ślicznie nazywają *la vendita del fumo*, sprzedają dymu²².

Zanimlivo je i sljedeće zapažanje Herlinga-Grudzińskiego vezano za italijanski jezik: „Zmyśliłem też gasnącego Antychrysta, który mówi o sobie: *un povero cristo*. Ȑaden chyba, poza włoskim, język na świecie nie posiada takiego wyrażenia dla oddania ludzkiej prostracji. Chrystus pisany w nim jest z małej litery”²³.

U *Dnevniku pisanom noću* znakovit je tako i engleski izraz koji je upotrijebio Vladimir Bukovski i priča koja iza njega stoji. Na večeri posvećenoj tom svjetski poznatom piscu u *Salle Iéna*, u kojoj su pretežno bili mladi Rusi, Poljaci, Ćesi, Ukrajinci i Mađari, Bukovski je rekao da bi na isti naćin govorio i u Bijeloj kući:

Spany Zjednoczone bez ustanku pomagają Związkowi Sowieckiemu. Ale jest pomoc i pomoc. Možno pomagac na określonych warunkach, ȓądając w zamian ustępstw w dziedzinie róznych wolności. I można pomagac nie ȓądając w zamian niczego, nie interesując się zbytnio podkarmianym i podpieranym reȓimem. Opowieć przy sposobności dość wymowny, kto wie nawet czy nie symboliczny drobiazg. Kiedy ubity został targ wymienny, czyli ja za Corvalana, załadowano mnie w Moskwie do samolotu w kajdankach. Podczas przelotu przyjrzałem się uważniej moim kajdankom. Odcisnięty był na nich znak fabryczny *Made in USA*²⁴.

Kada je rijeć o konkretnim pitanjima vezanim za jezik, treba se osvrnuti i na odnos Grudzińskiego prema upotrebi vlastitih imena. O pitanju prenošenja vlastitih imena iz razlićitih jezika, odnosno pisama, transkripcijom i transliteracijom, i stavovima teoretićara prevođenja o ovim pitanjima ranije je već puno napisano. Pored mnogih drugih, o tome je 80-ih godina pisao i Jiří Levý²⁵. Također vrijedi istaknuti i mišljnje Henryka Lebedzińskiego, jednog od zaćetnika teorije prevođenja u Poljskoj:

Osobną kartę w przekładanu stanowią nazwy jednostkowych desygnatów wyodrębnianych spośród desygnatów typologicznych: imiona, nazwiska, nazwy pism, instytucji, nazwy geograficzne itp. Nie ma jednolitego sposobu przenoszenia ich do B, ujmowania ich w B. Uprzytomnianie tych desygnatów adeptowi B: 1) moȓe nie być połączzone z ȓadnym przejawem tłumaczenia, szczególnie kiedy jedyną

22 G. Herling-Grudziński, 1971: *Dziennik pisany nocą...*, str. 42.

23 G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1973—1979...*, str. 276.

24 Ibidem, str. 200.

25 O tome vidjeti više U: J. Levý, 1982: *Umjetnost prevođenja*. B. Dabić, prev. Sarajevo, Svjetlost.

funkcją nazwy jest wyodrębnienie takiego desygnatu i kiedy alfabety A i B posiadają wspólną szeroką platformę (szczególnie platformę alfabetu łacińskiego): Renè Clair, Karel Čapek, John Galsworthy, Sandor Petöfi, Giuseppe Verdi, „New York Times“, UNESCO...²⁶

Herling-Grudziński, kako je već o tome prethodno bilo govora, u velikom broju primjera navodi vlastita imena onako kako se ona i pišu u izvornim jezicima (naravno, osim kada je riječ o ruskom jeziku), također upotrebljava originalne nazive novina i časopisa: *Corriere della Sera*, *Stars and Stripes*, zatim nazive različitih vrsta umjetničkih djela: *Poeti del Novecento italiani e stranieri*, *La cappella Sistina*. *I primi restauri: la scoperta del colore*, *Ecce Homo*, *Moskwa-Pietuszki*²⁷, podnaslov knjige Hanne Arendt o Eichmannu: *A Report on the Banality of Evil*, naziv izložbe: *Caravaggio e il suo tempo* te nazive koji se odnose i na neke druge sfere. Ipak, treba istaći da takav postupak Herling-Grudzinski ne primjenjuje dosljedno. Tako se npr., pored italijanskog naziva *La cappella Sistina*, na više mjesta u *Dnevniku pisanom noću* može pročitati i *Kaplica Sykstyńska* (Sikstinska kapela): „Jeśli nic nie stanie na przeszkodzie, o piątej funkcjonariusze Kwestury zawiozą mnie do Kaplicy Sykstyńskiej celem złożenia dodatkowych wyjaśnień”²⁸.

O ovom pitanju postoje različita stanovišta, međutim, naglašava se da: „Przeniesienie bez tłumaczeniowe²⁹ wymaga od odbiorców elementarnego obycia z odnośnymi alfabetami i wymową, którego dużemu ich odsetkowi brakuje (szkoła w tym względzie nie daje żadnych systematycznych wiadomości). Prowadzi to do zniekształceń i przekręceń”³⁰. S obzirom na današnje mogućnosti informiranja koje su na raspolaganju savremenim čitaocima, prije svega, brzina i dostupnost elektronskih izvora i slično, takav pristup stranom tekstu može doprinijeti njihovoj općoj obrazovanosti.

U nizu zapisa u *Dnevniku pisanom noću* osjeti se sposobnost Herlinga-Grudzińskog da svijet gleda iz pozicije prosvijećenog, pozicije koja se opire svakoj tiraniji i neslobodi, moći i uništavanju oko sebe, od arhangelškog logora, u čijem

26 H. Lebedziński, 1981: *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*. Warszawa, PWN, str. 135.

27 Kada je riječ o ruskom jeziku, pisac primjenjuje transliteraciju s elementima transkripcije.

28 G. Herling-Grudziński, 1990: *Dziennik pisany nocą 1984—1988...*, str. 126.

29 „Nietłumaczenie, np. sic, ad hoc, poste restante. Występuję też nietłumaczenie, którego pierwszą instancją nie jest obiektywna nieprzetłumaczalność: merci, pardon, à la longue, o'key, ciao itd. Mowa makaroniczna polega na subiektywnej nieprzetłumaczalności lub na rezygnacji z przekładu wewnętrznego (np. rosyjsko-francuska mowa bohaterów *Wojny i pokoju*)”. H. Lebedziński, 1981: *Elementy przekładoznawstwa ogólnego...*, str. 138.

30 Ibidem, str. 136.

nazivu leži anđeo, preko opisa pijeska pustinje u Aziji i dosta drugih. Usamljen i skoro zaboravljen u Napulju, ovaj veliki pisac ostao je slobodan i samosvojan, što i leži u suštini književnosti. Skrativši put u shvatanju svijeta poznavanjem nekoliko jezika kao korisnog alata čovjeku sklonom čitanju, Herling-Grudziński je uspijevao izbjeći i nesporazume u razumijevanju kultura koji nerijetko stvaraju udaljenost i otuđenost umjesto bliskosti.

Na kraju još jedna refleksija. U svom zapisu o jednoj njujorškoj knjižari koja postaje povod za tumačenje svijeta i ideologija, kroz priču o zbunjivanju prijevodima, Semezdin Mehmedinović, bosanskohercegovački pisac koji živi u Americi, dotiče iskustvo tuđine i blizine kroz koje možemo razumijevati i Grudzińskog. Mehmedinović, potaknut knjigom Eliota Weinbergera, slavnog američkog intelektualca i prevodioca, čije porijeklo seže do Doboja, podsjeća na kolosalni nesporazum potaknut grubim i netačnim prijevodom Rushdijevih poznatih *Satanskih stihova* i na njegove posljedice. Poznavajući i upotrebljavajući više jezika, Herling-Grudziński je zapravo pomicao granice među kulturama. Književnost ovog poljskog pisca, kao i Weinbergerova, proizilazila je iz teškog vlastitog iskustva i slobode stvaranja.

Literatura

- Кьяромонте Н., Герлинг-Грудзинский Г., 2016: *Диалог о Солженицине*. „Новая Польша”, nr 9. <https://novpol.org/ru/N1PDHnvnZ/Dialog-o-Solzhenicine>.
- Genette G., 1997: *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Cambridge.
- Herling-Grudziński G., 1971: *Dziennik pisany nocą*. „Kultura”, nr 6, str. 23—43.
- Herling-Grudziński G., 1990: *Dziennik pisany nocą 1973—1979*. Warszawa, Res Publica.
- Herling-Grudziński G., 1990: *Dziennik pisany nocą 1984—1988*. T. 1—2. Warszawa, Plejada.
- Herling-Grudziński G., 2000: *Dziennik pisany nocą 1997—1999*. Warszawa, Czytelnik.
- Herling-Grudziński G., 1982: *Piętno. Ostatnie opowiadanie kołymskie*. „Kultura”, nr 6.
- Herling-Grudzinski G., Sinatti P., Raffetto A., 2000: *Zapamiętane opowiedziane. Rozmowa o Szalamowie*. J. Ugniewska, tłum. W: W. Szałamow: *Wiszera. Antypowieść*. Warszawa, Czytelnik.
- Herling-Grudziński G., 2010: *Dnevnik pisan noću 1969—2000*. B. Rajčić, prev. Beograd, JP Službeni glasnik.

<http://kulturaparyska.com/fr/ludzie/pokaz/h/gustaw-herling-grudzinski> [pristupljeno: 18.12.2017].

<https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/gustaw-herling-grudzinski-dnevnik-pisan-nocu/> [pristupljeno: 12.08.2017].

<http://www.verbasacra.pl/archiwum/galaspjecjalna2007poz-6.htm>, „Przestałem być pisarzem emigracyjnym” [pristupljeno: 3.09.2017].

Lebiedziński H., 1981: *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*. Warszawa, PWN.

Levý J., 1982: *Umjetnost prevođenja*. B. Dabić, prev. Sarajevo, Svetlost.

Małczak L., 2014: *Skazani na komparatystykę i przekład*. „Przekłady Literatur Słowiańskich”, t. 5, nr 1, str. 137—148.

Amela Ljevo-Ovčina

Gustaw Herling-Grudziński *Dziennik pisany nocą* (rosyjski dla opisu łagrów, angielski dla opisu wojny, włoski dla opisów obczyzny, polski dla opisu nocy)

Nie tłumaczyć, żeby rozumieć

STRESZCZENIE | Literatura może pozostawać w opozycji do każdej teorii, tak że nawet te teorie, które odznaczają się wyraźnymi tezami, nie dostarczają często wystarczających interpretacji i nie są w stanie przyciągnąć czytelnika. Gustaw Herling-Grudziński *Dziennik pisany nocą* pisze z pozycji czytelnika. Pisze o tym, co widzi i czyta, o tym, co sobie przypomina, a także o tym, co jest naprawdę ważne. W *Dzienniku* widać Polaka, który będąc wybitnym pośrednikiem, nie tłumaczy, aby przybliżyć innym coś nowego, lecz czyta i pojmuje świat, zbliżając się do rzeczywistości także przy pomocy języków i kultur, poprzez które wyraża się Dobro.

SŁOWA KLUCZE | język polski, język rosyjski, język angielski, język włoski, Gustaw Herling-Grudziński, nie tłumaczyć

Amela Ljevo-Ovčina

***Dziennik pisany nocą* [Tagebuch bei Nacht geschrieben]**

von Gustaw Herling-Grudziński (Russisch für die Beschreibung der Lager, Englisch für die Beschreibung des Krieges, Italienisch für die Beschreibung der Fremde, Polnisch für die Beschreibung der Nacht)

Nicht erklären, um zu verstehen

ZUSAMMENFASSUNG | Literatur kann in Opposition zu jeder Theorie stehen, sodass sogar diejenigen Theorien, die sich durch klare Thesen auszeichnen, oft keine ausreichenden Interpretationen liefern und den Leser nicht anziehen können. Gustaw Herling-Grudziński schreibt sein *Tagebuch bei Nacht geschrieben* aus der Sicht des Lesers. Er schreibt darüber, was er sieht und liest, woran er sich erinnert sowie darüber, was

tatsächlich wichtig ist. Im Tagebuch kann man einen Polen sehen, der als hervorragender Mittler nicht erklärt, um anderen etwas Neues näher zu bringen, sondern er liest und begreift die Welt, indem er sich der Realität auch mit Hilfe von Sprachen und Kulturen nähert, durch die das Gute zum Ausdruck kommt.

SCHLÜSSELWÖRTER | Polnisch, Russisch, Englisch, Italienisch, Gustaw Herling-Grudziński, nicht erklären

AMELA LJEVO-OVČINA | doktor nauk humanistycznych, zatrudniona w Zakładzie Sławistyki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Sarajewie. Oprócz pracy dydaktycznej na filologii rosyjskiej prowadzi prace badawcze w zakresie słowiańskiej socjolingwistyki, teorii i praktyki translatorycznej, teorii kulturoznawstwa na materiale języka rosyjskiego, bośniackiego oraz polskiego.